Kapas Nr. 4. Kapo likučiai aptikti 23,5 m nuo senkapio vakarinės ribos, 1 m gilume nuo žemės paviršiaus.

Kape ant degėsių ir degintų kauliukų gulėjo žalvarinė vytinė kilpiniais galais antkaklė, dviašmenio kalavijo nuolauža, geležinė diržo sagtis, žalvarinė pasaginė segė aguoniniais galais, žalvarinė pasaginė segė žvaigždiniais galais ir kitos tokios pat segės dalys, įvijinis 9 apvijų žalvarinis žiedas, puošnus kryžinis 21 cm ilgio smeigtas su skirstomąja pakaba ir trimis poromis grandinėlių. Smeigto kryžmos buvo puoštos kūgeliais, o pakaba buvusi klota sidabro plokštele, kurios likę tik pėdsakai. Be to, rasta 14 įvairių žalvarinių apyrankių. Iš jų 8 netaisyklingo piūvio, masyvios, puoštos skersinių griovelių grupėmis su rantytomis tarp jų keterėlėmis. Tokio pat skerspiūvio masyvių apyrankių gyvuliniais galais buvo trys, o kitos dvi apyrankės — juostinės gyvuliniais galais taisyklingo skerspiūvio ir viena lengva juostinė taisyklingo skerspiūvio.

Kapą, atrodo, reikia datuoti XI a.

PAKALNIŠKIŲ (ŠAKIŲ RAJ.) SENKAPIO KASINĖJIMAI 1972 ir 1973 M.

JUOZAS ANTANAVIČIUS

1972 m 1973 m. vasarą Kauno Valstybinis istorijos muziejus tęsė archeologinius kasinėjimus Pakalniškių senkapyje. 1972 m. buvo ištirtas 700 m^2 plotas ir 1973 m. 970 m^2 plotas. Ištirtame 1670 m^2 plote aptikti 85 žirgų kapai, o juose 94 žirgų griaučiai. 78 kapuose buvo palaidota po vieną žirgą, dviejuose kapuose aptikta po tris žirgus ir penkiuose kapuose po du žirgus. Žirgai palaidoti ovalo formos skirtingo dydžio duobėse, daugiausia galvomis pietvakarių kryptimi. Keturiuose kapuose žirgai gulėjo galvomis į šiaurės vakarus ir trijuose — į pietryčius. Kape Nr. 171 aptikta trijų žirgų griaučių liekanos. Visų trijų žirgų laidojimo kryptis skirtinga: vienas žirgas gulėjo pietvakarių, antras — vakarų, o trečias — šiaurės rytų kryptimi. Sunku pasakyti, ar visi trys žirgai buvo palaidoti vienu metu, nes tik vieno žirgo griaučiai buvo nesuardyti.

Kapų duobių gylis 60—140 cm. Kartais jos buvo kasamos vienu galu gilesnės, nes žirgo priekinė dalis gulėjo 15—43 cm žemiau nei užpakalinė. Tačiau pasitaikė ir priešingų atvejų, pavyzdžius, kapuose Nr. 164 ir 165 priekinė žirgo griaučių dalis buvo aukščiau nei užpakalinė. Griaučių padėtis kapuose analogiška ankstesniais metais aptiktiems žirgų griaučiams. 26 kapuose žirgai gulėjo kniūpsti, kartais priekinė griaučių dalis būna kiek pasvirusi ant kairės pusės, galva pritraukta prie krūtinės arba pakišta po krūtine tarp priekinių kojų, kartais kaukolė stovi šnervėmis statmenai į duobės dugną. Kojos taip pat gana įvairioje padėtyje. Šešiolikoje kapų žirgai gulėjo ant dešiniojo šono, aštuoniuose kapuose — ant kairiojo šono. Kitų kapų griaučių padėties buvo neįmanoma nustatyti, nes kapai buvo suardyti.

Pažymėtina, kad vienuolikoje 1973 m. ištirtų kapų buvo aptikta smulkių angliukų su degėsiais ploteliai. Išryškėjusių kapų duobių kontūrų centre būdavo 67×50, 40×70, 64×73 cm dydžio plotelis su pelenų, degėsių, smulkių angliukų priemaiša, maždaug 10—15 cm storio. Kape Nr. 208 virš žirgo griaučių toks pelenų, degėsių bei smulkių angliukų plotelis buvo net 36 cm storumo. Paviršiuje jis buvo 64×73 cm dydžio, o gilėjant sumažėjo iki 37×10 cm. Paskirų smulkesnių bei stambesnių angliukų pasitaikydavo ir prie griaučių arba po jais.

Žirgai palaidoti su apranga. Kiekviename geriau ar blogiau išlikusiame kape rasta geležiniai žąslai, daugiausia dvinariai su geležiniais įvairių formų skersinukais. Dvidešimt viename kape geležiniai dvinariai žąslai buvo be skersinukų, o tik su didesnėmis arba mažesnėmis pavadžio grandimis galuose. Penkiuose kapuose rasti geležiniai trinariai žąslai. Kapuose Nr. 178 ir 221 trinariai žąslai buvo su kauliniais skersinukais.

Pažymėtina, kad trinarių žąslų skersinukai dažniausiai būna padaryti iš kaulo, o dvinarių — iš geležies. Tik kapuose Nr. 198, 203, 219, 226 ir 248 dvinarių žąslų skersinukai buvo padaryti iš kaulo. Kartais geležinių skersinukų išorinė pusė papuošta sidabru, sidabruotos būna net žąslų grandys.

Aštuoniuose kapuose aptikta odinių kamanų fragmentai arba kamanų diržų žalvariniai apkalai. Kape Nr. 240 ant žirgo kaukolės aptikta gerai išlikusios kamanos. Kamanos padarytos iš 1,5 cm pločio odinių diržų, apkaustytų keturkampiais žalvarinės skardos apkalais su reljefiniu ornamentu. Priekiniai diržai ant kaktos ne sukryžiuoti, o sujungti didesniu žalvariniu apkalu. Prie apatinio skersinio diržo pritvirtinti du laisvai kabantys, tokio pat pločio kaip ir pačios kamanos dirželiai, prie kurių prikabinti žalvariniai pakabučiai su stilizuotomis paukščio galvutėmis galuose (15 pav.). Tai pirmos tokios kamanos, aptiktos Lietuvoje.

Daugumoje kapų žirgų karčiuose ir uodegose rasta po vieną, dvi arba tris žalvarines įvijas. Dvidešimtyje kapų ties kaukolės viršugalviu arba ant dešiniojo žandikaulio aptikta po vieną gintarinį dvigubo nupiauto kūgio formos karoliuką. Penkiolikoje kapų ties viršugalviu, ant dešiniojo arba kairiojo žandikaulio, kartais ant kaklo slankstelių arba prie žąslų rasta po vieną, du arba tris žalvarinius rutulio arba kūgio formos žvangučius.

Pačią gausiausią ir įvairiausią radinių grupę žirgų kapuose sudaro balno kilpos. Jų rasta 89. Dauguma tiek 1972 m., tiek 1973 m. rastųjų kilpų yra siauru lankeliu. Beveik visuose nesuardytuose kapuose prie arklių griaučių rasta po dvi balno kilpas, išskyrus kapus Nr. 197, 220 ir 234, kuriuose buvo po vieną balno kilpą. Kapas Nr. 220 buvo suardytas, o kape Nr. 197 balno kilpa rasta prie dešiniojo šono.

Pagal paminą balno kilpos dvejopos: kilpos tiesia pamina, kurių yra dauguma, ir kilpos išgaubta pamina. Dauguma rastųjų kilpų yra siauru, kartais sidabru inkrustuotu lankeliu. Tačiau ne prie

kiekvieno žirgo rastos abi vienodos formos kilpos. Pvz., kape Nr. 164 abiejų kilpų lankelis siauras, tačiau prie balno diržų buvo pritvirtinamos skirtingai. Kape Nr. 175 vienos kilpos lankelis apvalaus skersinio piūvio, pamina tiesi, antros lankelis — plokščias, o pamina — išgaubta. Skirtingos kilpos rastos ir kapuose Nr. 209, 213.

Prie balno diržų kilpos buvo tvirtinamos nevienodai. Vienų lankelis viršuje išplotas į keturkampę plokštumą su iškirsta ke-

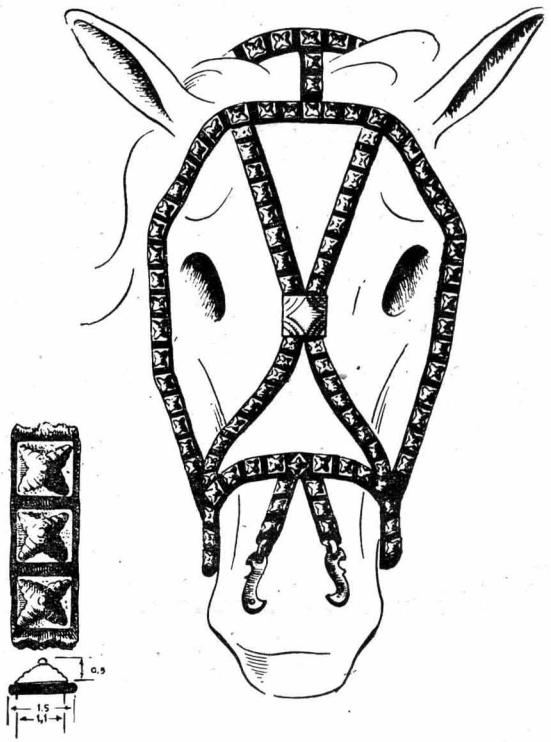

15 pav. Kamanos iš kapo Nr. 240.

turkampe skyle. Balno kilpų su plačiu lankeliu skylės iškirstos pačiame lankelyje, kuris viršūnėje būna kiek paplatintas. Daugumos 1973 m. rastųjų kilpų lankelis yra siauras, viršūnė kiek išplota ir išdurta apskrita skylutė, į kurią įkabinamas apkalas diržo pritvirtinimui.

Rastos penkios kilpos (kapuose Nr. 163, 164 ir 191), kurių skylės diržui išlenktos iš to paties lankelio. Jų Lietuvoje iki šiol žinoma 18 egzempliorių, net devynios iš jų rastos Pakalniškių senkapyje. Šešios iš rastųjų 1972 ir 1973 m. kilpų yra su paaukštinta

pamina ir siauru lankeliu. Tai labai savitos kilpos. Jų lankelis paprastai apvalaus arba suapvalinto keturkampio skersinio piūvio, paminos tiesios, lankelio viršuje yra stačiakampio formos plokštuma su tokios pat formos skyle diržui. Ši plokštuma nuo lankelio atskirta kakleliu. Už Lietuvos TSR ribų tokių kilpų rasta Skandinavijoje, Danijoje, Rytų Prūsijoje, Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Vengrijoje. Tačiau Pakalniškiuose šios formos kilpos masyvesnės, lankelis labiau išgaubtas. Įvairiuose kraštuose jos kiek skirtingai datuojamos. Danijoje jos skiriamos VIII a., Skandinavijoje — IX—XI a., Lenkijoje — X—XI a., Bohemijoje ir Moravijoje — IX—X a.

Kapuose Nr. 178 ir 190 rasta keturios kilpos plokščiu lankeliu su labai išgaubtomis paminomis. Šių kilpų lankelio priekinė dalis inkrustuota sidabru. Analogiškos formos kilpų rasta ir ankstesnių metų kasinėjimuose. Dvi analogiškos kilpos rastos Paulaičiuose (Šilutės raj.), viena Graužių senkapyje ir viena Mažulonių piliakalnyje. Už Lietuvos TSR ribų jų rasta Vengrijoje ir buv. Rytų Prūsijoje.

Be balno kilpų, žirgo aprangos reikmenims skirtina geležinės diržo sagtys, daugiausia keturkampės arba pusiau ovalinės formos. Kapuose Nr. 212 ir 213 rasta po vieną geležinį skambalą.

Ne visi 1972 m. ir 1973 m. aptikti žirgai buvo palaidoti su turtinga apranga. Vienuose kapuose radinių rasta daugiau, kituose mažiau. Pažymėtina, kad tiek ankstesnių metų, tiek ir pastarųjų metų kasinėjimuose stambesnių žirgų kapuose radinių žymiai gausiau, negu smulkesnių žirgų kapuose. Stambesnių žirgų kapams būdingas radinys geležinis skambalas, žvangučiai, gintaro karolis, sidabru puoštos balno kilpos ir žąslai bei puošnios kamanos. Gausiai radinių buvo kape Nr. 240. Ant žirgo kaukolės išlikusios odinės kamanos su keturkampiais žalvariniais apkalais (15 pav.). Nasruose — geležiniai dvinariai žąslai su skersinukais galuose. Prie kairiojo ir dešiniojo šono — po geležinę balno kilpą plačiu lankeliu, tiesiomis paminomis ir po vieną geležinę diržo sagtį. Abiejų balno kilpų paminos buvo apvyniotos siūlais. Ant pasturgalio iš abiejų šonų aptikta odinių dirželių liekanų su žalvariniais diržų skirstikliais. Trečias diržo skirstiklis gulėjo ties dešiniuoju priekinės kojos mentikauliu. Uodegos vietoje — žalvarinė įvija. Po kairiuoju žandikauliu, ties žąslų skersinuku, rasti trys žalvariniai rutulio formos žvangučiai, žalvarinė grandelė su dvigubo nupiauto kūgio formos gintaro karoliuku ir sidabrinė pasaginė segė daugiakampėmis galvutėmis. Žalvariniai žvangučiai, grandinėlė, gintaro karolis ir segė rasti vienoje krūvelėje, o tai rodytų, kad ši segė į kapą pateko ne atsitiktinai. Tai pirmas kapas šiame kapinyne, kuriame prie žirgo griaučių rasta žmogaus įkapė — segė.

Dažnesnė kario įkapė, aptinkama žirgų kapuose, yra pentinai. Po vieną pentiną rasta kapuose Nr. 212 ir 213. Jie padaryti iš siauros geležinės juostelės su ovalo formos plokštelėmis ienelių ga-

luose. Peteliai lengvai išlenkti. Dyglys tiesus, viršūnė dvigubos piramidės formos. Analogiškas pentinas rastas 1965 m. kape Nr. 106. Ketvirtas pentinas rastas 1966 m., kape Nr. 148, tačiau jis šiek tiek skiriasi. Pentinas padarytas iš keturkampės vielos, peteliai stipriai sulenkti, dyglys ilgas, atlenktas statmenai į viršų, ienelių galai nulenkti žemyn ir užbaigti apskritomis plokštelėmis.

1972 ir 1973 m. kasinėtas 600 m^2 plotas laužavietėje, senkapio pietryčių pakraštyje. Koks buvo tikrasis plotas, sunku pasakyti, nes ir jos dalis buvo nukasta, vežant smėlį. Dar 1971 m. laužavietėje kasinėtas 150 m^2 plotas. Tad nesunaikintos laužavietės dalis buvo 750 m^2 dydžio. Laužavietėje aptiktas 30—70 cm storio juodos žemės sluoksnis, susimaišęs su smulkiais angliukais, pelenais, suodžiais, sudegusiais kauliukais bei įvairiais dirbiniais. Į pakraščius, t. y. pietų ir pietvakarių dalyje, šis sluoksnis plonėjo, žemė pilkėjo, radinių skaičius mažėjo. Pakraščiuose dažniausiai aptinkamas radinys — puodų šukės. Laužavietės vakarinėje ir šiaurės vakarinėje dalyje juodos žemės sluoksnis buvo storiausias. Jame itin gausu sudegusių kauliukų ir įvairių dirbinių. Šiaurės rytinėje laužavietės dalyje, po tamsios žemės sluoksniu, aptikta žirgų kapų. Kapų duobių kontūrai išryškėdavo po juodu sluoksniu, kuris gana ryškiai skyrėsi nuo kapų duobės žemės. Be to, žirgų kapų duobėse neaptikta pavienių dirbinių, kurių aptikta tame juodos žemės sluoksnyje. Tikriausiai šis laužavietės sluoksnis susidarė vėliau, nei toje dalyje palaidoti žirgai.

Pažymėtina, kad pietinėje laužavietės dalyje aptikta plūkto molio beveik keturkampės formos 15—20 cm storio aikštelė. Jos paviršiuje gausu suodžių bei pelenų. Radinių pietinėje ir pietrytinėje laužavietės dalyje neaptikta, išskyrus smulkias puodų šukeles. Vakarinėje laužavietės dalyje rasta per 100 įvairios paskirties dirbinių. Dalis jų šiek tiek apdegę, kiti visai nedegę, dar kitų išlikę tik fragmentai. Gausiausią laužavietėje rastų dirbinių dalį sudarė papuošalai. Tai žalvarinės pasaginės segės gyvulinėmis galvutėmis, aguoniniais bei cilindriniais galais. Segės padarytos iš apvalaus skersinio piūvio 3—5 mm storio žalvarinės vielos, kuri į galus plonėja. Segių skersmuo 2—3 cm. Rasta viena stipriai apdegusi žalvarinė pasaginė 4,6 cm skersmens segė žvaigždinėmis galvutėmis. Šios segės skiriamos XI—XII a. Rasta apskritinių mažo skersmens segių, padarytų iš plonos žalvarinės skardelės, ir apskritinių lietinių segių, papuoštų reljefiniu ornamentu.

Be papuošalų, ištirtoje laužavietės dalyje rasta geležinių peiliukų, ylų, keletas geležinių skiltuvų, molinių verpstelių, žalvarinis svarstyklių svorelis, kalavijų makščių žalvarinių apkalų, žalvarinių įvijų fragmentų, keletas žąslų, du pentinai. Laužavietėje aptiktieji pentinai yra visiškai analogiški žirgų kapuose aptik-

tiems pentinams. Dauguma laužavietėje aptiktų dirbinių skirtini XI—XIII a.

1972 ir 1973 m. jau ištirtas visas laužavietės plotas.

Žirgų kapų kasinėjimai dar bus tęsiami.

SKĖRIŲ (MAŽEIKIŲ RAJ.) ŠVEDKAPIS

VITAS VALATKA

1972 m. liepos 18—25 d. Telšių kraštotyros muziejus tyrinėjo Skėrių kaimo pietiniame pakraštyje esantį švedkapį. Švedkapis yra 120 m į rytus nuo kelio Renavas—Grūstė ir 250 m į pietų vakarus nuo Varduvos, juosiančios Renavo parką.

Iš senkapio pakraščių išvežtas žvyras, šlaitai nulyginti. Likusi tik 33×12 m dydžio kalvelė, kurioje ištirtas 90 m² plotas ir surasti 33 sveiki arba apardyti kapai.

Visuose kapuose buvo laidojama po vieną numirėlį, išskyrus kapą Nr. 29, kuriame viename karste buvo palaidota moteris ir vaikas. Moteris buvusi paguldyta aukštielninka, ištiestom rankom. Ant jos buvęs paguldytas kniūpsčias vaikučio lavonas. Jo kaukolė gulėjo ant moters dubens kaulų, o korpuso ir galūnių kaulai tarp moters kojų kaulų.

Mirusieji laidoti 65—120 cm gylio duobėsę. Duobės perkastos viena per kitą, ankstyvesnieji griaučiai daugiausia apardyti. Toks laidojimas rodo, kad senasis paprotys — išsaugoti neperkastus kapus — jau buvo išnykęs.

Mirusieji daugiausia laidoti galvomis į pietvakarius. Tik du kapai buvo orientuoti priešinga kryptimi. Abu šie kapai (Nr. 12 ir 24) datuojami XV a. pabaiga. Karstuose rasti griaučiai aukštielninki, ištiestomis kojomis, įvairiai sulenktomis rankomis.

Didžioji dauguma numirėlių laidota skobtiniuose karstuose. Jų pėdsakai rasti 21 kape. Ypač ryškūs guobos medžių skobtinių karstų gabalai, rasti kapuose Nr. 7 ir 23. Aštuoniuose kapuose rastos karstų kaltinės vinys. Remiantis tų kapų įkapėmis, galima pasakyti, kad geležinės vinys karstams imtos vartoti tik nuo XVI a. pabaigos.

Kapuose rasta per 200 įvairių dirbinių. Radinius galima skirti į dvi grupes: aprangos daiktus, kurie į kapą pateko kaip neatskiriama drabužių dalis, ir į įkapes, kurios buvo dedamos apeiginiais tikslais.

Didžiausią radinių dalį — 78 vienetus — sudaro monetos. Monetų skaičius kapuose įvairus, nuo vienos iki aštuonių ar net dvylikos (kapai Nr. 9 ir 28). Chronologinis tarpas tarp ankstyviausios ir vėlyviausios vieno kapo monetos siekia 10—13 metų. Manau, kad ne didesnis laiko tarpas yra ir tarp vėlyviausios monetos kape ir numirėlio palaidojimo laiko. Tokiu būdu, kapus su moneto-